
ANA TANRIÇA KÜLTÜ DOLAYIMINDA UYGARLIĞIN CİNSİYETİNE DAİR BİR PROJEKSİYON

*
*Eyyüp Ay**

*"Genç Bir Erkeği Kadımlarla Sohbet Et-
mekten Daha Fazla Uygarlaşır ve Ki-
barlaşır Bir Şey Yoktur."* Furetière
(aktaran Braudel 1996: 28)

ÖZET

Uygarıktan söz etmek, bazen toprak altından çıkarılan bir mozaikten, bir vazodan ya da bin yıllardır kınında mahzun duran zümrütlerle süslü bir hançerden söz etmektir. Bazen narin bir hanımın tebessümü eşliğinde sunduğu bir kadehten, bazen armonik figürler arasında kayıp giden zarif bir danstan söz etmektir. Birinci gruptakiler müzelerde sergilenen ölmüş kültürlerin günümüze ulaşma çabalarına dair şeyler, ikinciler hayatımızı anlamlandıran, bize yaşama sevinci bahşeden özel anlar, ilişkilerdir. Uygarıktan söz etmek insandan ve onun yeryüzündeki serüveninden söz etmektir aslında. Kahramanlıkların, alçaklıkların, hayal kırıklıkları ve trajedilerin tasviridir bir bakıma¹. Olup-bitenlere bakıldığında, uygarlığı bir cinsiyet parantezine almak çok anlamlı gibi görünmemekte. Ancak yine de apriori olarak bizi kuşatan bu fenomenlerin arkasına sar-

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, ay@gantep.edu.tr

¹ Konu bağlamında okunmak üzere Jorge Luis Borges'in *Alçaklığın Evrensel Tarihi* (İletişim yay., 1999) adlı başyapıtını salık verebilirim.

karak bakmalıyız geçmişe. Acaba uygarlıktan söz etmek salt geçmişle ilgilenmek midir? Yoksa tamamlanmamışlığına telmihen (Elias 2000: 5)** geleceğe dair bir kaygıyı, bir umudu paylaşmak mıdır? Eğer son söylediklerimiz daha bir sıcak, daha bir anlamlı geliyorsa kulağımıza, o halde kadından ve erkekten söz edebiliriz. Onların birlikte yarattıkları uygarlığın *cinsiyeti* hakkında entelektüel bir çaba sarf edebiliriz.

Anahtar Kelimeler; Ana Tanrıça, uygarlığın cinsiyeti, medeniyet, dişi ve erkek

Son dönemin muhalifleri arasında canlı bir tartışma konusudur uygarlığın cinsiyeti. New age Feministler (Candan 2003:254) erkek egemen global sermayeye ve onun finanse ettiği küresel savaşlara karşı gerilere, Ana Tanrıça Kültüne giderek manevi destekler, entelektüel argümanlar ödünç almakta, oradan beslenerek mücadelelerine güç katmaktadırlar. Onlara göre insanlığın "Altın Çağ"ı aynı zamanda kadının da altın çağı olan Kadın Egemen Neolitik Çağ'dır. Bu çağ, aynı zamanda insanlığın görüp, görebileceği en barışçıl çağdır. Diyorlar ki, Günümüzde ve gelecekte ortaya çıkabilecek insanlık felaketlerini önlemek istiyorsak, bu çağa geri dönmeli, oradan devşireceğimiz ahlaki ilkeler, üretim ve paylaşım modelleri ile, birlikte ve barış içinde yaşama pratikleri geliştirebiliriz. Temelleri eski çağlarda atılan ve özellikle semavi dinler tarafından pekiştirilen ve nihayet kapitalizm ile zirveye ulaşan erkek egemen toplum kurgusunun yarattığı tehlikelerden kurtulabilir, dünyayı hem erkekler hem de kadınlar için yeniden yaşanılabilir *bir yer* kılabiliriz.

Büyük çoğunluğu California'da zengin bir yaşam süren bu seçkin kadınlar, yaz aylarında kazı mevsiminde Ana Tanrıça'nın en eski Kült Merkezi olan Çatalhöyük'ü düzenli olarak ziyaret etmekte, düzenledikleri kendilerine özgü ayinlerle Ana Tanrıça'yı (Resim 1) ve onun bir tür peygamberi olarak kabul ettikleri *Hafir* James Mellaart'ı tebcil etmektedirler. Ardından Kybele (Gordiyon), Atena (Foça) Afrodit (Afrodisyas), Artemis ve Meryem Ana² (Efes) gibi geç dönem Ana Tanrıçaları ziyaret ederek (bir tür) hac ibadetlerini tamamlamakta, evlerine geri dönmektedirler (Candan.2003:254-258; Işık 1999:12-30).

GAP çerçevesinde Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde inşa edilen barajların su havzalarında yapılan yeni arkeolojik kazılara kadar, Konyalı Ana Tanrıça, 8 bin yıldır oturduğu tahtından Arkeoloji bilimini ve onun entelektüel haya-

**Okuma, düzelti ve Elias aktarımı için A.Nezihî Turan'a teşekkürler.

² İznik/Nikia Konsilinde Meryem Ana'ya TEOTOKOS unvanı verilmiştir. Dolayısıyla bu san ile birlikte Meryem Ana, Yakın Doğu uygarlığındaki Ana Tanrıça (Resim 7) kuşağının son temsilcisi olmuştur (Brown 2000: 88).

tını yönlendirmekte, Bilim Tarihi ve Tarih Felsefesiyle uğraşanların rüyalarını süslemekte idi. Ege sahilinde bin yıllardır arz-ı endam eden o şuh ve fetan tanrıçalar ise, bir ilham perisi olarak benim ve diğer şairlerin gönüllerinde sonsuza dek yaşayacak gibidir. Gerçi söz konusu kazılardan önce de Eriha ve Çayönü Tepesi Kafatası Odası buluntuları dolayımında Ana Tanrıça'nın evveliyatına ilişkin eleştiriler geliştirilmiş, Ata Kültü şeklinde formüle edilen bu itirazlar, geniş taraftar toplamasına karşın, Büyük Ana(Magna Mater)nın tahtını pek sarsamamıştı (Roaf 1996:32-34; Işık 1999). Dolayısıyla son zamanlara kadar din, mitoloji, üretim, uygarlık gibi kavramlar söz konusu edildiğinde, ilkin Ana Tanrıça akla gelirdi. Şanlıurfa'da özellikle Göbekli Tepe ve Navali Çori'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan sütunlu tapınaklar (Resim 3) ve bu tapınaklarda kendisine ithaf edilen *Falluslarla* (Resim 5) cinsiyetini ön plana çıkaran Tanrı Baba *kültü*, din ve uygarlık gibi geçmişe dair bilgilerimizi tazelemekte, Kadın Egemen Toplum modeli çerçevesinde inşa edilen Ana Tanrıçalı Neolitik Çağ paradigmasını terk ederek, yeni bir uygarlık paradigmasına doğru yelken açmamızı zorunlu kılmaktadır (Hauptmann 1999a: 117-154; 1999b: 65-86).

Gerek GAP bölgesindeki bu yeni veriler gerekse uzun aradan sonra Ian Hodder başkanlığında Çatalhöyükte yeniden başlayan arkeolojik kazılar, 1960'lı yıllarda yapılan ilk kazıların buluntularını elden geçirmeyi ve Neolitik Dönem Kültürleri üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmiştir (Hodder 2005:7-10; Aydingün 2005: 11-26). Hodder'ın yeni kazılarında ele geçen buluntuların yanı sıra (Resim 4), James Mellaart tarafından ihmal edilen dönemin erkek tasvirleri ile seksüel pozisyonda birbirine sarılı erkek kadın tasvirleri (Resim 4) birlikte değerlendirildiğinde, Çatalhöyükte, Hacılarda ve onlarla çağdaş diğer Neolitik Çağ merkezlerinde çok katı, egemen ve bütüncül bir Ana Tanrıça Kültürünün varlığı tartışılır hale gelmiştir. Tasvirlerin en azından bir kısmının doğum ve/veya seksüel deneyimlerin figüratif eğitici unsurları ya da sihrisel-büyüsel araçlar olabileceği artık daha kabul edilebilir bir varsayımdır.

Neolitik çağa ilişkin ortaya çıkan bu farklı kutsal tasarımlar her ne kadar bilimsel bir veri olarak karşımızda durmakta ise de, bundan hareketle inşa edilegelen toplumsal yapıları dönemin antropolojik verileri henüz doğrulamamaktadır. Neolitik merkezlerden ele geçen insan iskeletleri üzerinde yapılan incelemeler erkek ya da kadın egemen toplumsal katmanlaşmayı tanımlayacak üreten-aylak ya da efendi-köle gibi bir iş bölümünü ve buna bağlı oluşan ağır koşulların yarattığı kemik deformasyonunu bulgulandıramamıştır. Ayrıca besin tüketiminde de cinsler arası bir mahrumiyet ya da ayrıcalığın varlığına işaret eden bir kalıntı ve/veya bunun sonucunda her

hangi bir cins üzerinde odaklaşan bir hastalık türü de saptanmamıştır. Dönemin üretim araçlarına ve ürünlerine bakıldığında tersine, cinsler arası rasyonel bir iş bölümünün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda tarım ve hayvancılığı erkeğin, seramik üretimi ve dokuma işlerini de kadının iş olarak üstlendiği görülmektedir. Kadın ve erkeklerin mezar buluntuları ile dönemin tasvirli sanat eserleri böyle bir iş bölümünü tanımlamakta, av gibi, ayin gibi organizasyonlara ise her iki cinsin ortak katılımını göstermektedir (Mellaart 1988; Erdur-Duru 2003).

Her ne kadar Eski Tunç Çağıyla birlikte, tunç madeninin bulunuşu ve onun silah yapımında kullanılması, devletin doğuşu ve buna paralel gelişen yağma savaşları ve onların yarattığı büyük ekonomik rant, erkeği toplum odağına taşımış ise de ritüel formlarda Ana Tanrıça'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kadın, hala önemli bir role sahiptir (Frangipane 2002; Çevik 2005). Bunun yanı sıra yazının kullanıldığı Sümer kültüründe gerek yazılı belgeler gerekse tasvirli sanat eserleri, uygarlığın cinsiyeti bağlamında bize geniş bir literatür sunmaktadır (Kramer 1990). Kendilerini iki misli çoğaltsın ve tanrıların hizmetlerini görsün diye insan, Duku'da tanrıların yaratma odasında kadın ve erkek olarak farklı iki cinsten yaratılmıştır. Yaratma işini her ne kadar bilgelik tanrısı Enki yapmış ise de, tanrıların gözyaşlarına dayanmayarak bunu kendisinden isteyen, annesi tanrıça Ulu Namnu'dur. Namnu bütün Sümer tanrı ve tanrıçaların yaratıcısı ya da onları doğuran anadır (Kramer 2002: 197-199). Hieros Gamos (Resim 8-9) ayininde Gök Tanrı An'ı Baş Rahip/Kral, Yer Tanrıça Ninmah'ı da Baş Rahibe/Kraliçe temsil eder. Yaratılıştaki eşit olan kadın ile erkek kültik ayinlerde de eşittir. Dinin tedvininde eşit hak ve sorumluluklar taşımaktadırlar. Erkek tanrılar gibi kadın tanrıçaların da kült merkezleri, tapınakları, rahip ve rahibeleri ile geniş arazileri ve bu arazilerde çalışan kulları vardır (Nissen 2004). Gilgameş Destanı kahramanlarından Enkidu, doğada diğer hayvanlarla birlikte adeta bir hayvan görünümünde vahşi bir hayat sürerken, (Hermann Hesse'in Sidarta'sında olduğu gibi) onu seksüel deneyimden geçirerek insanlaştıran, yemeyi-içmeyi, giyinmeyi, oturup-kalkmayı kısacası uygarlığı, uygarca yaşamayı ona öğreten bir kadındı. Bu kadın Sümer tapınak rahibelerinden biriydi³ (Bottéro 2005: 232). Eskiçağ uygarlıklarını karakterize eden mimarî, sanat, edebiyat, ekonomi, devlet gibi oluşumlar daha çok kutsalın dünyevileşme, görünür olma ve nihayet maneviyatın nesnelleşme çabası olarak, hissedilebilirlikten dokunulabilir olma arzusuna evrilmeye ortaya çıkmış görünmektedir. Dilbilimsel açıdan bakıldığında da Cultus ile Cultura yani din/ayin ile kül-

³ Bazı bilim adamları söz konusu rahibeler için "tapınak fahişesi" deyimini kullanmayı tercih etmişlerdir.

tür/uygarlık kavramları arasında semantik bir akrabalıktan söz edilebilme-
te, arkeolojik kalıntılarla karşılaştırdığımızda da buradan, ima edilen bu öz-
deşlik büyük oranda kurulabilmektedir (Menge-Pertsch 1984: 144). Dolayı-
sıyla farklı zamanlarda ya da eşzamanlı olarak Ana Tanrıça Odaklı Kadın
Egemen toplum ile Tanrı Baba Odaklı Erkek Egemen toplum modellerinin
varlığı bizi cesaretlendirebilir, erkek ve kadınlardan oluşan dünyamızı her
iki cins için de, daha yaşanur kılma çabamıza yeni aktarımlar, anlamlar dev-
şirebiliriz.

Bu bağlamda inşa edeceğimiz yeni uygarlık paradigmasının odağına
Tanrı Baba'nın *Fallusunu* yerleştirmek bizim için kaçınılmaz bir kader değıl-
dir. Belki de uygarlık tarihini yeniden ele alırken bu sefer daha plüralist,
başka bir deyişle *Demokratik Arkeoloji* olarak tanımlayacağımız daha geniş
perspektifli, interdisipliner katımlı bir okumayı denemeliyiz. Söz konusu
bu yöntem, bakış açısıyla geçmişe ilişkin yapacağımız tasvirlerde dönemin
ulaşım koşullarının zorluğunu da göz önünde bulundurarak, coğrafi ve kül-
türel farklılıkları yansıtan renkler ve desenler üzerine eğilmeye cüret edebi-
dir, dünyanın dört bir yanında, birbirinden bağımsız gelişen sosyal ve kutsal
tasarımları anlaşılır kılabiliriz. Uygarlığın kökenini tanımlayan ve birçok
dilde ortak kullanılan Medeniyet, Civita, Civilitas gibi kavramlar dışıl olup,
daha çok kent ve kentliliği karşılar (Menge-Pertsch 1984: 100-101). Kentli-
leşmek ile kadınlaşmak ya da kadınsı hasletler edinmek arasında bir bağ ku-
rulmuş gibidir. Esasen bu bakış barbarik/göçebe bakışın tipik bir yansıması-
dır. Yerleşik olmak, kentlileşmek hem günlük yaşamda hem de davranışları
belirleyen ahlakî edimlerde kadınsı bir sükûnet ve dinginliğin gittikçe ön
plana çıktığı, sorunların daha çok diyalog yoluyla, üretilen kurallar ve ka-
nunlar çerçevesinde çözüme kavuştuğı bir toplumsal yapıya evrilmek an-
lamına gelmektedir. Oysa göçebelik, erkeksi özellikler taşıyan yağmacı, kav-
gacı kısacası şiddet egemen dayatmacı bir toplumu tanımlamaktadır. Dolayısıyla kentlileşmek, uygarlaşmak bir bakıma kadına doğru evrilmek de-
mektir. Bu bağlamda her iki cinsin ve onların sembolize ettiği değerlerin
kendine özgü sorunları olduğunu da unutmamamız gerekir. Erkeksi özellik-
lerin tarihteki bir çok yansıması şiddet ve yıkım, kadınsı özellikler ise ko-
kuşma ve toplumsal çürüme şeklinde kendini göstermiştir. Dolayısıyla in-
sanlığın bu uzun tarihsel deneyiminin de ortaya koyduğı gibi her iki cinsin
ortak öneri ve katılımıyla şekillenen toplumlar, bir çok açıdan daha dayanık-
lı ve esenlikli olmuştur. Gelecekte de büyük olasılıkla böyle olacaklardır. □

KAYNAKÇA

- Aydingün, Ş.G., "Yerleşik Hayat Öncesi: Kadının Bedeni", *Tunç Çağının Gizemli Kadınları/ Mysterious Women of the Bronze Age*. s.11-27. YKY, İstanbul.
- Bottéro, J., 2005 *Eski Yakındoğu*. (çeviren: komisyon) Dost yay., Ankara.
- Braudel, F., *Uygarıkların Grameri*. (çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay) İmge yay., Ankara.
- Brown, P., 2000 *Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası*. (çeviren: Turhan Kaçar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Candan, A. B., "Yerel ile Küresel Arasında Arkeoloji: Kamusal Arkeoloji ve Çatalhöyük Örneği", *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin?* (Der. O. Erdur-G.Duru) s. 255-258. ege yay., İstanbul.
- Çevik, Ö., *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*. Arkeoloji ve Sanat yay. İstanbul.
- Elias, N., 2000 *Uygurlık Süreci*, I. (çeviren: Ender Ateşman), İletişim yayınları İstanbul.
- Erduran, O., ve G, Duru.(Ed.), *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin?* Ege yay., İstanbul.
- Frangipane, M., 2002 *Yakındoğuda Devletin Doğuşu*. (çeviren: Z.Zühre İlkelen) Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul.
- Hauptmann, H., 1999a "Yukarı Mezopotamya'da Erken Neolitik Dönem", (çeviren: A.Tuba Ökse). *1988 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*. s. 117-154
- Hauptmann, H., 1999b "The Urfa Region", *Neolitik in Turkey, The Cradle of Civilization*. (Ed.) M.Özdoğan-N.Başgelen. s. 65-86. İstanbul.
- Hodder, I., "Figürinler Hakkında Düşünmek", *Tunç Çağının Gizemli Kadınları/ Mysterious Women of the Bronze Age*. s. 7-10. YKY İstanbul.
- Işık, F., *Doğa Ana Kubaba*. Vehbi Koç Vakfı Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Monografi Dizisi 1. İstanbul.
- Kramer, S.N., 1990 *Tarih Sümerde Başlar*. (çeviren: M. İlmiye Çığ), TTK yay. Ankara.
- Kramer, S.N., *Sümerler*, Kabalıcı yay., İstanbul.

E. Ay: *Ana Tanrıça Kültü Dolayımında Uygariğin Cinsiyetine Dair Bir Projeksiyon*

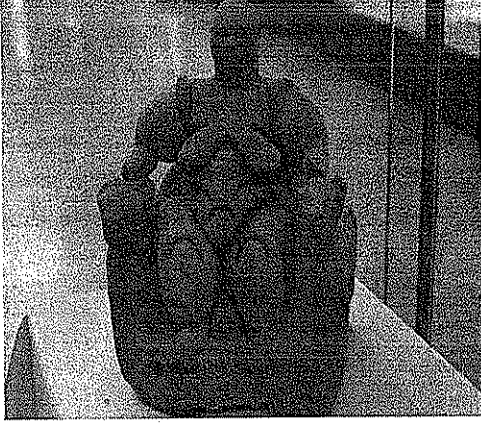
Mellaart, J., *Yakındoğu'nun En Eski Uygariıkları*. (çeviren: Bilgi Altıok) İstanbul.

Menge, H., ve E. Pertsch., 1984 *Langenscheidts Taschenwörterbuch Lateinisch*. Langenscheidt, Berlin.

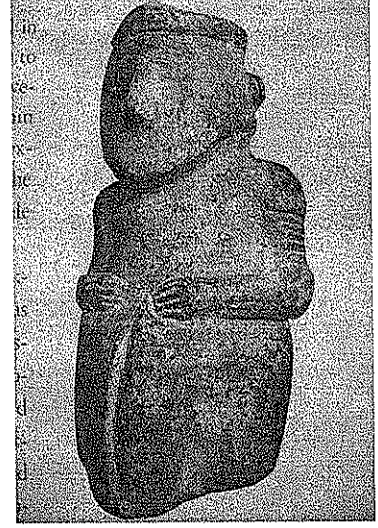
Nissen, H.J., 2004 *Mezopotamya*. (çeviren: Z.Zühre İlkelen) Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul.

Roaf, M., *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*. (çeviren: Zülal Kılıç) İletişim yay., İstanbul.

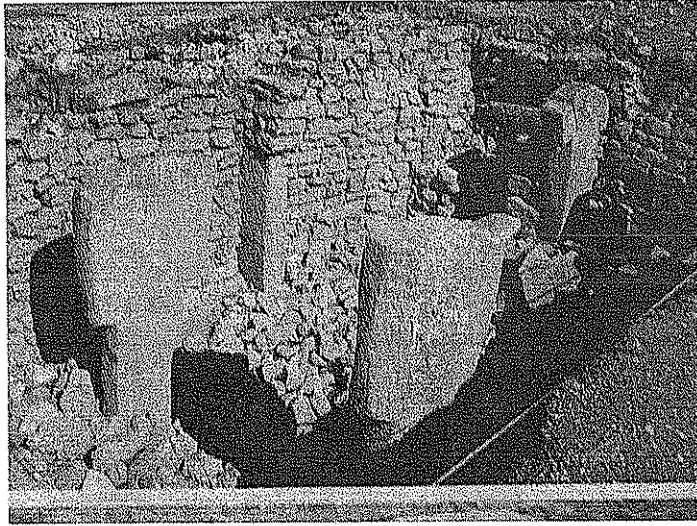
FOTOGRAFLAR

Resim 1: Ana Tanrıça Heykelciği

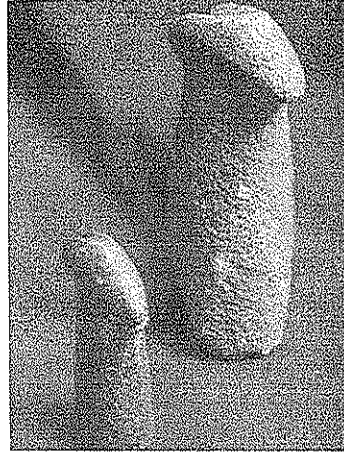
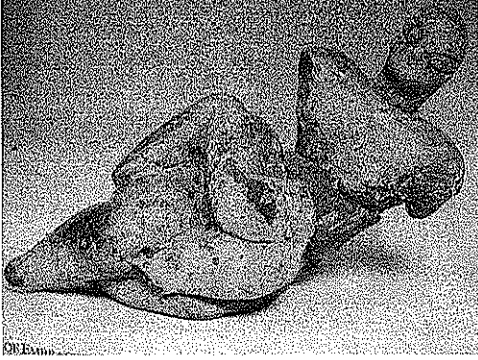

Resim 2: Erkek Tanrı Heykelciği

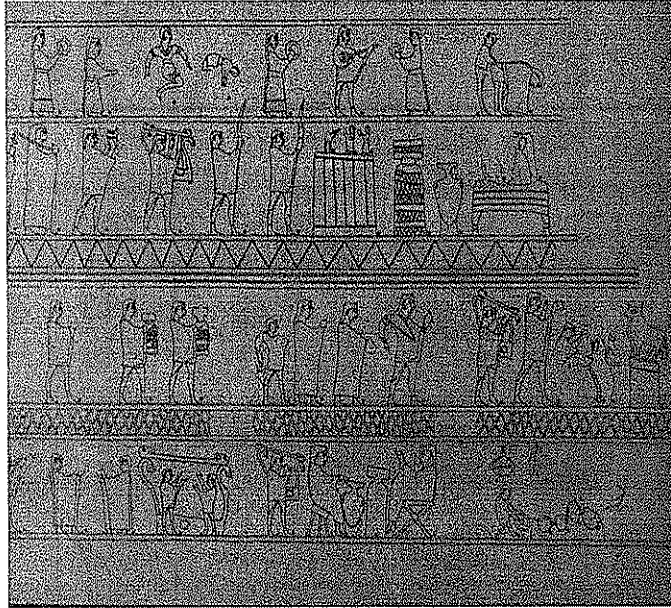
Resim 3: Göbekli Tepe'deki Tapınak

E. Ay: Ana Tanrıça Kültü Dolayımında Uygarlığın Cinsiyetine Dair Bir Projeksiyon

Resim 8: Hieros Gamos, İnanlık Vazosu

Resim 9: Hieros Gamos, Çizim